

بررسی جنگ تحمیلی در دایرةالمعارف های خارجی

علیرضا فرشچی *

سید کمال الدین محمد رفیعی **

	<p>در این مقاله سعی شده است ضمن مطالعه چگونگی بازتاب جنگ تحمیلی در چهار دایرةالمعارف به نسبه مطرح اما بسیار پُر کاربرد جهانی (ویکی پدیا، اینکارتا، دایرةالمعارف Conflicts، بریتانیکا)، ریشه های درگیری، متجاوز، نقش ابرقدرت ها، و نتایج آن به شکل مقایسه ای بررسی شود. بدیهی است شناخت نوع نگاه بیگانگان به ویژه محافل دانشگاهی و علمی آنها به جنگ هشت ساله، مقدمه ای ضروری برای نقادی و سپس تلاش برای اصلاح رویکرد آنها در این زمینه است.</p>		چکیده		
	<p>واژه های کلیدی: دایرةالمعارف ها، شناسایی متجاوز، اختلافات سیاسی، خسارات و خرابی ها.</p>				

مقدمه

می دهد و بسته به میزان اهمیت و جایگاه هر دایرةالمعارف خاص، افکار طیف وسیعی از مخاطبان با نوع جهت گیری نویسنده مقاله هم سو می گردد. در تأیید این نکته به همین مطلب بسنده می کنیم که دایرةالمعارف بریتانیکا در ذیل مدخل دایرةالمعارف " بدین نکته اشاره می کند که گرچه دایرةالمعارف های بزرگ و مهم سعی می کنند صادق و بی طرف باشند به هر حال نمی توان احتمال سوگیری و تعصب در آنها را نادیده گرفت؛ چرا که هر دایرةالمعارف بزرگی امضای بلوغ ملی را در پای خود دارد و حاوی تکریم و

دایرةالمعارف ها همواره نقش مهمی در گسترش اطلاعات و دانش حتی در میان عموم مردم ایفا می کنند و با توجه به اینکه در مقایسه با سایر کتب و آثار مکتوب بشری، مخاطبان بسیاری دارند نباید از جایگاه مهم آنها در شکل دهی به افکار و آرای دانش آموختگان و متخصصان از یک سو، و عامه مردم از سوی دیگر غافل شد. این امر از آن جهت اهمیت دارد که بدون تردید سوگیری های آشکار و پنهان (خواسته یا ناخواسته) نویسندگان این آثار، خوانندگان را تحت تأثیر قرار

* دانشجوی دکترای مدیریت علوم دفاعی و امنیت ملی؛ گرایش سیاست دفاعی، دانشگاه امام حسین (ع)

** کارشناس ارشد حقوق بین الملل و پژوهشگر مسائل حقوقی و امنیتی؛ مرکز مطالعات دفاعی و امنیت ملی دانشگاه امام حسین (ع)

تلاش برای تدوین و تألیف و نگارش چنین آثاری به زبان های بیگانه حتی با صرف هزینه های بسیار و کوشش های طاقت فرسای علمی، از جمله تکالیف میراث داران انقلاب و دفاع مقدس به شمار می رود.

در عین حال باید یادآوری کرد که نخستین و کمترین تلاش در این جهت، شناسایی و مطالعه و سپس نقادی و اصلاح مهمترین و مؤثرترین مداخل خارجی در این زمینه است. دایرةالمعارف های چهارگانه ای که در این مقاله مورد اشاره واقع می شوند، دارای چنین ویژگی هایی هستند. سه دایرةالمعارف بریتانیکا، اینکارتا و ویکی پدیا با ارائه نسخه های الکترونیک و اینترنتی چند رسانه ای چه در میان عموم مردم و چه در میان جامعه علمی جزء پرمخاطب ترین مراجع و مأخذ عمومی جهانی به شمار می روند که در مورد دفاع مقدس و جنگ هشت ساله نیز دارای مدخل هستند. در این میان دایرةالمعارف درگیری ها تنها مرجع تخصصی از این دایرةالمعارف های چهارگانه به شمار می رود که البته مدخل نه چندان طولانی ای را به جنگ هشت ساله اختصاص داده است. شایان ذکر است که مطالعه و مقایسه مفصل مقالات این دانش نامه ها و بررسی و تحلیل آنها البته مجال فراخ تر و تحقیق عمیق تری را می طلبد که مطمئناً از حوصله و هدف این مقاله خارج است. از این رو می توان مقاله حاضر را تنها مقدمه ای بر این گونه مطالعات فرض کرد که نگاهی کلی و مقایسه ای مختصر را در زمینه مدخل جنگ ایران و عراق در دانش نامه های خارجی طرح و تبیین می کند.

در مقاله پیش رو، با در کنار هم قرار دادن مداخل مربوط به جنگ تحمیلی مندرج در چهار دایرةالمعارف معروف تخصصی و عمومی ضمن بیان ترتیبات مدخلی، محدودیت ها و ذهنیت های آنها در رابطه با مدخل جنگ تحمیلی مورد اشاره قرار گرفته، و امکان مطالعه ای مقایسه ای فراهم شده است.

دایرةالمعارف ویکی پدیا

دایرةالمعارف ویکی پدیا که امروزه گسترده ترین و پُر مخاطب ترین دانش نامه عمومی جهان به شمار می رود، بسیاری از مقالات و مداخل خود را به چندین زبان در

بزرگداشت آمل و آرزوهای کشور و زمانه خود است. از این رو، نمی توان تردید داشت که آنچه در این گونه آثار در باب جنگ تحمیلی عراق علیه ایران و دفاع مقدس ما در برابر مظالم صدام و حامیانش در دانش نامه های بیگانه نگاشته شده است منطبق بر واقعیات و یا بدون هیچ گونه سوگیری و تعصبات خاص باشد. اما سوگیری و تعصب خواسته یا ناخواسته نویسندگان مقالات جنگ و نیز آثار سوء این تعصبات بر خوانندگان، تنها نکات مطرح در این باره نیستند؛ امری که انحصار توجه به نوع رویکردها، ما را به انفعال و درماندگی می کشاند. تلاش برای شناساندن ابعاد واقعی جنگ هشت ساله

و به ویژه فراز و نشیب های این دوره از حیات ملی ایرانیان به مثابه یکی از درخشان ترین ادوار تاریخی ما به جامعه علمی و نیز به عامه مردم دنیا، رسالت بزرگی است که بر عهده مراکز تحقیقاتی به ویژه مراکز مطالعاتی دفاع مقدس است. آنچه در این میان تأسّف بار به نظر می رسد

تعصب و نادآوری بیگانگان نیست؛ بلکه کم کاری و کم فروشی خودی هاست که تاکنون جز مسیر انتقاد و اعتراض به رقا و دشمنان، راه دیگری را نپیموده و از ظرفیت ها و فرصت های موجود بهره نبرده اند.

دایرةالمعارف ها گرچه در مقایسه با سایر محصولات فرهنگی به ویژه آثار رسانه ای و تبلیغی بر شکل گیری افکار و عقاید، دیر اثرتر هستند؛ با وجود این، اثرگذارتر و پایدارتر هستند. بنابراین در صورت شناخت واقعی آنها و به کارگیری هوشمندانه شان، به درستی می توان آنها را ابزارهای مهم قدرت نرم و ایجاد یکی از گفتمان های رایج، دست کم در میان جامعه علمی و روشنفکری جهانی به حساب آورد. از این رو،

اگرچه دایرةالمعارف ها در مقایسه با سایر محصولات فرهنگی، رسانه ای و تبلیغی در شکل گیری افکار و عقاید، دیر اثرتر هستند؛ با وجود این، اثرگذار اینها پایدارتر است

شبکه جهانی اینترنت در معرض عموم قرار داده و در عین حال امکان اصلاح و ویراستاری آنها را نیز برای مخاطبان فراهم آورده است. نکته جالب توجه اینکه زبان های مختلف مقالات بدان معنی نیستند که همه آنها از محتوای یکسانی برخوردار باشند، بلکه تفاوت های اساسی در آنها به چشم می خورد و دست کم در مورد تعدادی از مقالات فارسی می توان گفت از سوی نویسندگان متفاوتی به رشته

تحریر درآمده است. چنانکه به طور مثال ذیل مدخل جنگ ایران و عراق^(۱) (که به بیش از ۳۰ زبان متفاوت نوشته شده) تفاوت های اساسی بین متن انگلیسی و متن فارسی آن وجود دارد.

خوشبختانه متن فارسی مقاله، ارجاعات متعدد و مناسبی به آثار منتشره از سوی نویسندگان و پدیدآورندگان ایرانی و داخلی به ویژه مراکز مطالعاتی دفاع مقدس دارد؛ اما مقاله انگلیسی به طور عمده متکی و مبتنی بر رفرنس های خارجی است و تعداد اندکی ارجاعات به نویسندگان یا مقامات ایرانی (به زبان های خارجی) ارائه شده است. یکی از علل چنین امری، فقدان مراجع و منابع به زبان خارجی است که از سوی نویسندگان هوادار ایران به رشته تحریر درآمده باشد.

به هر حال، هر دو نسخه فارسی و انگلیسی به حمله یا تهاجم عراق به ایران اشاره می کنند؛ اما ادبیات حاکم بر نگارش مقالات، کمتر به طرح مسئولیت (اخلاقی و حقوقی) عراق در حمله به ایران می پردازد. نویسندگان مقالات، ذیل عنوان زمینه های جنگ، چنان بر وقوع انقلاب در ایران، سیاست صدور انقلاب و یا اشغال سفارت آمریکا در ایران تأکید می ورزند که خواننده احتمالاً تا اندازه زیادی حمله مبتنی بر ترس عراق از ایران را موجه می شمارد.

نسخه انگلیسی نسبت به نسخه فارسی از تفصیل بیشتری برخوردار است. به این دلیل و نیز به دلیل گستره مخاطبان، ما از بررسی مقاله فارسی صرف نظر و به بررسی متن انگلیسی بسنده می کنیم.

الف) تاریخچه نام گذاری جنگ

مقاله در این زمینه می نویسد جنگ عراق با ایران که در ایران با نام های جنگ تحمیلی^(۲) و دفاع مقدس^(۳) و در عراق با نام قادسیه صدام شناخته می شود، جنگی است که از سپتامبر ۱۹۸۰/۱۳۵۹ تا اگوست ۱۹۸۸/۱۳۶۷ بین نیروهای مسلح دو کشور جریان داشت و تا قبل از حمله عراق به کویت (عملیات طوفان صحرا، ژانویه و فوریه ۱۹۹۱/۱۳۷۰) این جنگ را جنگ خلیج فارس می نامیدند ولی پس از آن با نام جنگ اول خلیج فارس از آن یاد می کنند.

ب) ریشه های تاریخی جنگ

مقاله ویکی پدیا ریشه های تاریخی جنگ هشت ساله را به رقابت بین پادشاهی آشور و پادشاهی ایران نسبت می دهد و در ادامه به جنگ های چند صد ساله ایران و عثمانی بر سر عراق اشاره می کند (۱۹۵۵-۱۹۱۸/۱۳۳۴-۱۲۹۷). نوشته مذکور، در زمینه ریشه های اخیرتر جنگ،

1. Iran-Iraq War
2. Imposed War
3. Holy Defense

ممالک اسلامی و تمام جهان صادر کنیم." امام خمینی پس از استقرار و اقامت در محله جماران تهران و در دیدار با مردم خطاب به مردم ایران تصریح کرد:

"شما باید اسلام را به پیش ببرید و ان شاء... اسلام را به تمام دنیا صادر کنید و قدرت اسلام را به تمام ابرقدرت ها بفمانید."

دولت عراق این سیاست را برای خود تهدید می دانست، زیرا عراق کشوری است که ۶۰ درصد جمعیت آن مذهب شیعه دارند.

از دیگر دلایل مهم این جنگ، اندیشه جداسازی استان خوزستان و الحاق آن به خاک عراق بود. به ویژه این که شورش های عرب های بعثی مخالف انقلاب در خوزستان با شکست روبه رو شده بود. شاپور بختیار، آخرین نخست وزیر محمدرضا شاه، بلافاصله پس از ورود به فرانسه، به مخالفت صریح با جمهوری اسلامی و آیت... خمینی پرداخت. از مهم ترین اقدامات او، طرح کودتای نوژه و طرح تجزیه خوزستان بود. طبق طرح کودتای نوژه تنی چند از افسران با ایجاد کانونی از افسران نیروی هوایی ایران، برای بازگردانی شاپور بختیار به ایران و از میان برداشتن آیت... خمینی و براندازی جمهوری اسلامی ایران طرح ریزی کرده بودند.

پس از کودتا، طبق این طرح ارتش عراق می بایست در یک حمله سریع خوزستان را اشغال و بختیار «دولت آزاد» را در این محل اعلام می کرد که با کشف کودتای نوژه در ۱۸ تیر ۱۳۵۹ و اعدام بسیاری از عوامل و دست اندرکاران آن، این کودتا قبل از هر اقدامی با شکست مواجه شد ولی با وجود شکست کودتا، ارتش عراق دست به حمله زد.

ج) خط سیر زمانی جنگ

نویسنده مقاله در هنگام بحث درباره تهاجم عراق به طور زیرکانه ای این حمله عراق را به رویداد وقایعی از سوی ایران مسبوق می کند؛ بنابراین، این احتمال وجود دارد که خواننده، صدام را ناگزیر از حمله به ایران فرض کند. چنانکه در ادامه نیز هدف از حمله نیروهای زمینی

به طمع رهبران عراق تازه تأسیس شده به منطقه نفت خیز خوزستان و به سیاست های ضد ایرانی آنان در طی سال های متمادی می پردازد و روابط تیره و تار دو کشور را تا انعقاد معاهده الجزایر دنبال می کند. مقاله در مورد این دوره تاریخی به نکته در خور توجهی اشاره می کند و آن اینکه پس از حمله ۱۳۵۳/۱۹۷۴ عراق به نیروهای ایران، شاه در سال ۱۳۵۴/۱۹۷۵ با مجوز هنری کیسینجر، وزیر خارجه وقت آمریکا، به عراق حمله کرد.

از دیدگاه این مقاله، پان اسلامیسیم و اسلامگرایی تشیع انقلابی امام خمینی و جمهوری اسلامی از یک سو و ناسیونالیسم عربی و رژیم صدام حسین از سوی دیگر، به کانون منازعه دو کشور در پس از انقلاب ایران بدل شد. این نوشته، برای تشریح این امر، مدعیات براندازانه دو طرف علیه یکدیگر را مثال می آورد و این دو را هم وزن هم قرار می دهد. متأسفانه نویسنده مقاله از این نکته غفلت می ورزد که مدعیات ایرانیان در

صورت صحت، یک تفاوت اساسی با مدعیات رهبران عراق داشته و آن اینکه طرف های ایرانی آمال و آرزوها و انتظارات خود از مردم عراق را بیان می کردند اما عراقی ها از اراده و آمادگی خود برای جنگ با ایران سخن می گفتند. نویسنده بالاخره در پایان بررسی زمینه ها، از قول دبیرکل وقت سازمان ملل، عراق را آغازگر جنگ و ناقض صلح و امنیت بین المللی معرفی می نماید.

درباره علل جنگ در این دایرةالمعارف آمده است که آیت... خمینی معتقد به صدور انقلاب اسلامی بود و در نخستین سالگرد انقلاب اسلامی اظهار داشت: "ما باید به هر قیمت که شده انقلاب خود را به تمام

تلاش برای تدوین و تألیف و نگارش آثاری به زبان های خارجی حتی با صرف هزینه های بسیار و کوشش های طاقت فرسای علمی، از جمله تکالیف میراث داران انقلاب و دفاع مقدس به شمار می رود

مقاله می افزاید: بنابراین در واکنش به تهاجم اسرائیل به لبنان، صدام به عنوان بهانه ای برای عقب نشینی، به ایران پیشنهاد داد که از نبرد علیه یکدیگر دست بردارند و به کمک فلسطینی ها بشتابند؛ پیشنهادی که از سوی ایران رد شد. آنگاه در ادامه اشاره می کند که عقب نشینی نیروهای عراقی از تاریخ ۲۰ ژوئن آغاز شد و در ۳۰ ژوئن به پایان رسید. جالب اینکه در ادامه به پیشنهاد برخی دولت های عربی برای پرداخت خسارات حمله عراق به ایران در جهت خاتمه جنگ می پردازد و می افزاید: ایران با طرح درخواست هایی از قبیل سقوط رژیم صدام، بازگشت ۱۰۰۰۰۰ شیعه رانده شده قبل از جنگ و

پرداخت ۱۵۰ میلیارد دلار خسارت، این پیشنهادها و توقف جنگ را نپذیرفت. این بدان معناست که عرب ها هم عقب نشینی کردند و هم راضی شدند خسارات جنگ را بپردازند. خوانندگان این سطور در صورت بی اطلاعی از واقعیات ماجرا، کاملاً متقاعد می شوند که ج.ا.ایران بسیار

دایرة المعارف و یکی پدیا
از قول عراقی ها چنین
می نویسد که اقدام نظامی
عراق علیه ایران یک حمله
پیشدستانه بوده است

زیاده خواهی های خود، مسئول ادامه جنگ بوده است. مقاله با ارائه رفرنسی از رایین رایت از قول مقامات ایران در آن برهه زمانی می گوید: "هیچ شرطی وجود ندارد؛ تنها شرط ما [ایران] سقوط رژیم بغداد و جایگزینی آن با یک جمهوری اسلامی است." در ادامه می گوید که «این سخنان بزودی به اجرا درآمد؛ نیروهای ایران مرزهای دو کشور را درنوردیدند و به منظور تصرف بصره دومین شهر مهم عراق در خاک این کشور پیشروی کردند.»

مدخل و یکی پدیا به زیرکی چنین اشاره می کند که ایران در اجرای این استراتژی تهاجمی خود، به علت فقدان تجهیزات و تسلیحات کافی، بر امواج انسانی متکی بود و عراقی ها به ناچار برای دفع حملات

ارتش عراق به ایران را از قول صدام حسین، کند کردن لبه تیز حرکت (امام) خمینی و عقیم گذاشتن تلاش های ایران برای صدور انقلاب اسلامی به عراق و سایر کشورهای خلیج فارس عنوان می کند. بعلاوه از قول عراقی ها چنین می افزاید که اقدام نظامی عراق علیه ایران یک حمله پیشدستانه بوده است. بدون تردید مقامات عراقی در مقایسه با ایرانی ها از توانایی بیشتری برای استفاده از زبان دیپلماسی برخوردار بودند. آنها به منظور مظلوم نمایی و ارائه چهره یک قربانی از خود، چه در سطح سازمان های بین المللی (دیپلماسی خارجی) و چه در سطح افکار عمومی جهانیان (دیپلماسی عمومی)، بسیار موفق عمل کردند؛ به همین دلیل است که نویسندگان این مدخل ها هنوز پس از گذشت سال ها، خواسته یا ناخواسته اسیر مستندات و مدعیاتی هستند که دستگاه دیپلماسی عراق در آن سال ها ارائه کرده است.

مقاله در ادامه به برخی جزئیات تهاجم ارتش عراق و ضعف نیروهای ایران می پردازد و از جمله اشاره می کند که یکی از توفیقات عراقی ها، عملیات جداگانه ارتش و سپاه بوده است. در این مطلب گفته شده که اهداف عراق از این تهاجم را می توان چنین برشمرد:

- تسلط بر شط العرب؛
- تصرف سه جزیره تنب بزرگ، تنب کوچک و ابوموسی در خلیج فارس از طرف امارات عربی متحده؛
- الحاق خوزستان به عراق؛
- براندازی رژیم انقلابی در ایران.

مقاله و یکی پدیا در ادامه به نکاتی می پردازد که بسیار تعجب برانگیز است؛ از جمله اینکه در ذیل عنوان تداوم جنگ، علی رغم عقب نشینی عراق چنین می گوید که: صدام در سال ۱۳۶۱/۱۹۸۲ تصمیم گرفت نیروهای نظامی خود را از ایران بیرون بکشد و در پشت مرزهای بین المللی مستقر سازد. سپس از قول افرایم کارش می گوید: این تصمیم صدام به این دلیل اتخاذ شد که رهبران عراق دریافتند نیروهای نظامی شان بسیار روحیه باخته تر از آن هستند که بتوانند به تصرف سرزمین های ایران ادامه دهند و اینکه ایران می تواند به طور موفقیت آمیزی به مقاومت در طول مرزها بپردازد.

بوده است. در ادامه متذکر می‌شود که عمده‌ترین و نامتعارف‌ترین تاکتیک جنگی، استفاده ایرانیان از حملات امواج انسانی بود که از جمله به کارگیری نوجوانان بسیجی داوطلب را شامل می‌شد؛ یعنی کسانی که از جان خود برای رفتن به میادین مین و یا گشودن آتش سنگین به منظور باز کردن معبرهایی برای عبور سایر نظامیان (طبیعتاً بزرگسالان) می‌گذشتند. مقاله اضافه می‌کند که تا امروز نیز شهادت

طلبی بخشی از دکترین نظامی ایرانیان به شمار می‌رود. مقاله‌ی دیگری پدیا ضمن بررسی تاریخچه جنگ و فراز و نشیب‌های آن به جنگ نفتکش‌ها، حمایت آمریکا از عراق، اقدامات نظامی آمریکا علیه ایران در خلیج فارس، سرنگونی هواپیمای مسافربری ایران از سوی ناو آمریکایی، جنگ شهرها و سرانجام آتش بس بین طرفین اشاره دارد. فهرست عمده‌ترین عملیات ایرانی‌ها و سپس فهرست عمده‌ترین عملیات عراقی‌ها محورهای بعدی مقاله‌ی این دایرة‌المعارف را تشکیل می‌دهند.

د) نقش ابرقدرت‌ها و حامیان دو کشور در طی جنگ
در بخش مربوط به کمک‌های خارجی به طرفین جنگ نیز خواننده با نکات متعدد و بعضاً عجیبی روبه‌رو می‌شود. بعد از اشاره مقاله به اینکه در طول جنگ، عراق در نظر غربی‌ها به ویژه آمریکایی‌ها به منزله‌ی وزنه‌ی تعادلی در برابر ایران پس از انقلاب محسوب می‌شد، می‌افزاید حمایت‌های غربی از عراق طیف گسترده‌ای از کمک‌های تکنولوژیک، اطلاعاتی، فروش اقلام و منظوره و تجهیزات نظامی و اطلاعات جاسوسی ماهواره‌ای را در بر می‌گرفت. مقاله در فهرست حامیان تسلیحاتی دو کشور، از اسرائیل و آمریکا نیز به عنوان

ایرانی‌ها و دفاع از مواضع خود، ده‌ها هزاران نفر (نوجوان) را به کام مرگ می‌فرستادند. یعنی از نظر این دایرة‌المعارف، ایرانی‌ها هم مهاجم بودند، هم مسئول ادامه جنگ و هم مسئول مرگ هزاران انسانی که برای سیاست‌های توسعه طلبانه، بدون برخورداری از پشتیبانی و سلاح کافی وارد نبرد شده بودند. به هر حال، این مقاله نکات بسیاری دارد که در جای خود باید مورد توجه و تأمل واقع شود. آنچه در این مختصر می‌توان گفت اینکه برخی واقعیات از جمله حمایت‌های گسترده غربی‌ها از عراق و تنهایی و بی‌پشتیبانی ایران مورد اشاره قرار گرفته، اما تلخی و گزندگی این واقعیات از رهگذر انتساب مواضع و سیاست‌های دروغ به ایران، رنگ می‌بازد. به طور مثال، اگر برای خواننده فرضی، این سؤال مطرح شود که چرا دولت‌های غربی، به صدام کمک کردند این مقاله به طور تلویحی اما مؤثر چنین پاسخ می‌دهد که ایران قصد سرنگونی صدام و جایگزینی یک حکومت دست‌نشانده در عراق را داشته و صدام از خود و از میهنش دفاع می‌کرده است.

این نوشته در ذیل عنوان تاکتیک‌های نظامی، مجدداً به مسأله، کاربرد امواج انسانی باز می‌گردد و به گونه‌ای آن را طرح می‌کند که خواننده بدون تردید به این نتیجه می‌رسد که تنها تاکتیک ایرانیان در جنگ با عراق همین

شمار می رود که البته در جای خود درخور مطالعه و بررسی است. در زمینه رویکرد دولت های عربی منطقه، این مقاله می نویسد: رویدادهای سال ۱۳۵۸ و سیاست صدور انقلاب اسلامی و اقدامات آشکار و پنهان در منطقه، زمینه ای شد تا دو کشور عراق و عربستان سعودی بیشتر به یکدیگر نزدیک شوند و یک سال قبل از شروع جنگ در ۲۹ شهریور ۱۳۵۸ پیمان امنیت متقابل بین دو کشور را امضاء نمایند. صدام، با جلب موافقت عربستان سعودی و کشورهای عربی منطقه خلیج فارس برای جنگ با ایران توانست از امکانات مالی، نظامی و تدارکات این کشورها بهره برداری کند. رژیم عراق در

آخرین سال قبل از جنگ حدود ۳۸ میلیارد دلار ذخیره ارزی داشت و با این حال، کشورهای نفتی منطقه خلیج فارس (عربستان سعودی، کویت، امارات متحده عربی قطر) حاضر به پرداخت ۱۴ میلیارد دلار وام بدون بهره به عراق شدند.

محور بعدی مقاله، مقایسه توانایی های نظامی طرفین و عدم

توازن آشکار بین قوا در طول جنگ است که با استناد به منابع معتبر ارائه شده است. از دیگر نکات مثبت مقاله، بیان برخی جزئیات حملات شیمیایی عراق به نیروها و غیرنظامیان ایرانی است. در جای دیگر این نوشته آمده است که با بیش از صد هزار قربانی سلاح های شیمیایی، ایران یکی از کشورهای آسیب دیده است که به طور وسیعی از سلاح های کشتار جمعی آسیب دیده است. همچنین اشاره می کند که در هنگام صدور قطعنامه ۲۱ مارس ۱۹۸۶ شورای امنیت سازمان ملل در محکومیت عراق در استفاده از سلاح های شیمیایی علیه ایران، ایالات متحده تنها کشوری بود که به این محکومیت رأی مخالف داد.

ارسال کنندگان اسلحه به ایران در طول جنگ نام می برد. این مقاله با استناد به گزارش منتشره از سوی کمیته های ذیربط کنگره (آمریکا) می نویسد: فروش تسلیحات آمریکا به ایران از طریق اسرائیل در تابستان ۱۹۸۵ پس از تصویب رئیس جمهور (رونالد ریگان) شروع شد. همچنین از قول آبرور می نویسد که: فروش سالانه سلاح های اسرائیلی به ایران بالغ بر ۵۰۰ میلیون دلار بوده است. خوانندگان این مدخل از دایرة المعارف ویکی پدیا احتمالاً به این نتیجه می رسند که کامیابی های ایران در جنگ، رابطه محکمی با این کمک های تسلیحاتی مورد ادعای مقاله داشته است. کمالینکه به هنگام بحث از موفقیت های هوایی ایران در جنگ اشاره می کند ایران در این گونه عملیات ها از جنگنده های آمریکایی بهره مند بوده است. مقاله می افزاید: در طول جنگ، افسران رابط سیا، اطلاعات نظامی ایران را که بخشی از آن به وسیله آواکس های آمریکایی به دست می آمد، بی واسطه به عراق می دادند. در حمله به فاو، سیا و دیا^(۱)، به طور مستقیم علیه ایران وارد عمل شدند و سه شبانه روز به طور متوالی در همراهی با ارتش عراق، سیستم های مخابراتی ایران در منطقه عملیاتی را مختل کردند. همچنین ناوگان آمریکا مستقیماً وارد جنگ با ایران شد و اسکله سلمان را نابود کرد.

اما از نکات مثبت مقاله، اشاره آن به این امر مهم است که دولت های غربی از جمله آلمان، ایتالیا، انگلیس، فرانسه، اسپانیا، کانادا و حتی ایالات متحده آمریکا از جمله کشورهای بودند که در طول جنگ، عراق را با تکنولوژی های تسلیحات شیمیایی، میکروبی و حتی توانایی های هسته ای تجهیز می کردند. همچنین می افزاید که: چگونه جرج بوش (پدر) در پشت تمامی صحنه های دهه ۱۹۸۰ نقش آفرینی می نموده و حمایت های مالی جاسوسی و نظامی از دولت متجاوز را تشویق می کرده است و سپس به گستره وسیعی از اقلام و کمک های نظامی و تسلیحاتی و مالی آمریکا به عراق اشاره می نماید. به هر حال، ذکر جزئیات و مستندات کمک های شیمیایی و بیولوژیک غربی ها و آمریکایی ها به صدام از نکات قابل تحسین این مقاله به

دایرة المعارف ویکی پدیا:

عمده ترین

تاکتیک جنگی ایرانی ها،

استفاده گسترده از

نیروی انسانی بود

1. Defense Intelligence Agency

هشت ساله که عنوان "جنگ ایران-عراق" را بر خود دارد، در هشت بند تنظیم و تدوین شده است: ۱. مقدمه؛ ۲. پیشینه؛ ۳. پیش درآمد جنگ؛ ۴. تهاجم و ضدحمله؛ ۵. دیپلماسی و دخالت بین المللی؛ ۶. افزایش تلفات؛ ۷. آتش بس و ۸. عواقب و نتایج.

در بخش مقدماتی، مقاله نتیجه گرفته است که این جنگ علی رغم هزینه های زیاد و مدت طولانی خود، هیچ دستاورد سرزمینی و سیاسی قابل توجهی برای طرفین نداشت و اشاره می کند که اساسی ترین مسائل بین دو کشور در پایان جنگ حل نشده باقی ماند. این واقعیت، برای هر خواننده ای گزنده و آزارنده است.

در ذیل عنوان پیش درآمد جنگ، این دایرة المعارف به زمینه ها و به طور تلویحی به علل جنگ هشت ساله می پردازد. از جمله اشاره می کند که در اواسط دهه هفتاد میلادی شاه ایران، کردهای شورشی عراق را در نبرد علیه حکومت وقت عراق تحریک و حمایت کرد تا اینکه در سال ۱۹۷۵ / ۱۳۵۴ در قبال به دست آوردن امتیازی در شط العرب (که بر اساس توافق ۱۳۱۶/۱۹۳۷ به طور کلی به عراق تعلق داشت) از حمایت کردها دست کشید.

در ادامه، نویسنده مقاله چنین می گوید که: وقوع انقلاب شیعی در ایران هم حاوی تهدیدات و هم حاوی فرصت های عمده ای برای عراق بود. آن گاه به مواردی چون بروز اختلاف بین انقلابیون و بروز اغتشاش و بی ثباتی و تصفیة ارتش و نیز انزوای بین المللی ایران به دلیل گروگان گیری دیپلمات های آمریکایی در تهران اشاره می کند که به نوعی موجب آسیب پذیری ایران در مقابل رقیب خود، عراق، گردیده بود.

الف) علل جنگ

وقوع انقلاب شیعی در ایران از نظر نویسنده مقاله موجب آن شد که شیعیان عراق، که در نسبت با اهل سنت اکثریت داشتند، به براندازی حکومت سکولار سنیان جرأت و جسارت پیدا کنند. آن گاه می افزاید در حالی این جریانات در حال وقوع بود که برخی مقامات ایرانی تمایل خود را برای پیروی سایر مسلمانان از ایشان در به راه انداختن انقلاب را پنهان نمی کردند.

همین مقاله استفاده ایران از سلاح های شیمیایی را تردیدآمیز می شمارد و از قول یکی از بازرسان دیده بان حقوق بشر چنین نتیجه می گیرد که هیچ سند و مدرک معتبری نتوانسته است کاربرد سلاح های شیمیایی از سوی ایران را تأیید کند، این نکته نیز از جمله نقاط قوت مقاله است.

این مقاله دارای دو محور پایانی تحت عناوین پیامدها و حکم نهایی است. در ذیل عنوان پیامدها، خسارت های انسانی و مادی طرفین مورد بررسی قرار گرفته و در زیر عنوان حکم نهایی، بخش مهمی از گزارش دبیرکل سازمان ملل متحد خطاب به شورای امنیت در مورد متجاوز بودن عراق عیناً نقل شده است.

این مقاله نسبتاً مفصل، دارای ۹۱ رفرنس مستقیم است که به طور عمده منابع غربی اند. در میان این همه رفرنس، تنها یک مأخذ فارسی وجود دارد. افزون بر آن، در متن و انتهای مقاله لینک هایی به مقالات دیگر این دایرة المعارف یا سایر منابع ارائه شده

است.

دایرة المعارف اینکارتا

درباره زمان و مکان جنگ، مطالب همانند مدخل دایرة المعارف ویکی پدیا ذکر شده و مقطع پایان جنگ بعد از پذیرش آتش بس از طرف سازمان ملل گفته شده است. این دایرة المعارف همانند دایرة المعارف ویکی پدیا، درگیری در این جنگ را به عنوان یکی از فاجعه های تاریخ بشری در قرن بیستم نام می برد. جنگی که پس از جنگ ویتنام، طولانی ترین جنگ تاریخ جهان در قرن بیستم بوده است.

مقاله نسبتاً کوتاه این دایرة المعارف درباره جنگ

دایرة المعارف اینکارتا:

کشورهای نفتی

منطقه خلیج فارس

(عربستان سعودی، کویت،

امارات متحده عربی و قطر)

۱۴ میلیارد دلار وام بدون بهره

به عراق پرداخت کردند

عملکرد ناپسند عراق در جنگ از جمله کاربرد انواعی از سلاح های شیمیایی، گسترش جنگ به اهداف غیر نظامی، بمباران تأسیسات نفتی ایران و حمله به کشتی های ایران در خلیج فارس است.

بخش ششم این مطلب، درست مانند مقاله دایرة المعارف ویکی پدیا حاوی استنادات ناروایی به ایران است. نویسنده ضمن اشاره به ناتوانی عراق در ادامه دفاع از خود در برابر حملات ایرانی ها می افزاید ایران شمار وسیعی از پیر مردان، کودکان و در برخی موارد حتی زنان را به عنوان امواج انسانی به مقابله با نیروهای کاملاً مسلح عراقی وا می داشت و علی رغم اینکه هزاران هزار نفر از

آنان در هر حمله ای کشته می شدند؛ اما حکومت ایران به اعزام آنها به جبهه ها ادامه می داد. مقاله چنین پی می گیرد که ایران به دلیل برخورداری از جمعیت بیشتر مطمئن بود که سرانجام پیروز می شود. چنین عبارت پردازی در این مقاله نیز گویای آن است که تنها نقطه اتکای ایران در جنگ، همین

استفاده بی پروا از امواج انسانی بوده است که رهبران ایران هیچ حساسیتی در قبال قتل عام آنها از سوی عراق نداشته اند؛ یعنی یک کشور ضعیف بدون برخورداری از توان تسلیحاتی (خودی یا خارجی) و نا آشنا به تاکتیک های رزمی و نظامی اما بی پروا در استفاده گسترده از امواج انسانی، تصمیم گرفته بود جنگ را تا برقراری یک دولت مشابه در عراق ادامه دهد.

از نکات دیگر این بخش از مقاله، یادآوری تصرف فاو از سوی ایران و گسترش جنگ از سوی عراق در پاسخ بدان است که سرانجام موجب حضور آمریکا و لذا از دست رفتن برتری دریایی ایران در پی این حضور شد که به سهم خود موجبات ایجاد فرصت برای عراق

بدین ترتیب، بحران فزاینده بین دو کشور موجب درگیری های مرزی گردید و دو طرف، یکدیگر را به شکستن مرزهای طرف مقابل و دخالت در امور داخلی خود متهم می کردند. به زعم نویسنده، عراق در پاسخ به این تنش های فزاینده، توافق نامه الجزایر را که موجب امتیاز مهمی برای ایران در شط العرب شده بود، لغو کرد و در ۲۲ سپتامبر تهاجم همه جانبه ای را به ایران آغاز کرد که تا هشت سال ادامه یافت. بدیهی است که با خواندن این سطور هر مخاطبی به احتمال زیاد به این نتیجه می رسد که ایران آغازگر جنگ نبوده است اما مقصر آن به شمار می رود.

ب) تاریخچه درگیری ها

در ذیل عنوان تهاجم و ضدحمله، نویسنده به طور مختصر مواردی چون پیشروی های اولیه عراق، مقاومت دور از انتظار ایرانیان، موفقیت دریایی ایران در محاصره عراق، تفوق هوایی عراق و نیز آغاز عملیات های ضد تهاجمی ایران در ژانویه ۱۳۶۰/۱۹۸۱ و شکست و تلفات ایران در آن را یادآور می شود و اینکه چگونه بن بست جنگ به درازا کشیده شد.

در این بخش، نویسنده مقاله مجدداً به گونه ای طرح مطلب می نماید که خواننده بدون تردید ایران را مسئول تداوم جنگ محسوب می کند. وی می نویسد بن بست جنگ، رغبت کمی را برای آغاز گفت و گوهای دیپلماتیک در دو طرف ایجاد کرد. در حالی که دولت عراق، ایران را به تلاش برای سلطه منطقه ای متهم می کرد، حکومت ایران خواهان وقوع انقلاب در عراق بود. وی ادامه می دهد: به طور خلاصه در سال ۱۹۸۱ / ۱۳۶۰ عراق به نبردها پایان داد و خواستار آتش بس گردید اما ایران در حالی که هنوز بخش هایی از کشورش تحت تصرف عراق بود، هرگونه تلاش برای توقف جنگ را نپذیرفت. نویسنده سپس آغاز سیاست تهاجمی ایران و ورود به خاک عراق را یادآوری می کند و می افزاید که ایران در این مسیر از نیروهای نامنظم سپاه پاسداران و نیروهای بدآموزش دیده (بسیج) استفاده می کرد.

اما از جمله نکات مثبت این مقاله اشاره آن به

دایرة المعارف اینکارتا:

ایران با بیش از صد هزار

قربانی سلاح های شیمیایی،

یکی از کشورهایی است که

به طور وسیعی از سلاح های

کشتار جمعی آسیب دیده

است

سازمان ملل و نیز به استنکاف این سازمان از کمک به ایران در دفع تهاجم عراق اشاره می کند و می افزاید که در خارج از سازمان ملل نیز هیچ قدم سازنده ای در جهت رفع بحران برداشته نشد (از جمله نکات مثبت مقاله). آنگاه نویسنده، این مواضع بین المللی را ناشی از انزوای ایران و دشمنی آن با غرب در اثر وقوع انقلاب اسلامی می داند. همچنین می افزاید که خود ایران نیز چون نمی خواست زیر دین هیچ کشور دیگری باشد، در جستجوی هیچ حمایت مؤثری بر نیامد و عراق نیز چون انتظار یک پیروزی آسان بر دشمن ضعیف خود را داشت، در پی حمایت بین المللی نبود.

سپس ادامه می دهد که به دلیل طولانی شدن جنگ و شکست عراق در قبولاندن آتش بس به ایران، صدام به طور فزاینده در پی بین المللی کردن جنگ برآمد و بدین ترتیب با حمله عراق به کشتی های ایرانی در خلیج فارس و اقدام متقابل ایران در حمله به کشتی های عراقی و حامیان عراق، آمریکا و شوروی واکنش نشان دادند.

به هر حال این مقاله نیز بنا به ضرورت به مسائل مشابهی در زمینه حامیان نظامی و تسلیحاتی طرفین جنگ اشاره می کند و می افزاید که طولانی شدن جنگ هر دو طرف را ناگزیر از جلب حمایت دشمنان دیرین خود کرد (از جمله فروش تسلیحات و کمک های اطلاعاتی آمریکایا به عراق). در همین زمینه این مقاله نیز مانند دایرة المعارف ویکی پدیا مسأله کمک تسلیحاتی اسرائیل و آمریکا به ایران را مورد توجه اکید قرار می دهد. از جمله انگیزه های آمریکادار این زمینه به زعم نویسنده مقاله، همکاری ایران در آزادسازی گروگان هایش در لبنان و احتمالاً بهبود روابط با ایران و انگیزه اسرائیل، ترس از ضربات عراق به مثابه یک دشمن عربی بوده است.

د) عواقب و نتایج جنگ

جنگ ایران و عراق حدود هشت سال به طول انجامید و منجر به خرابی و نابودی های فاجعه آمیز برای هر دو طرف شد. هر دو طرف از واحدهای نظامی نامنظم استفاده و به جمعیت غیرنظامی حمله می کردند. در بخش هفتم (آتش بس) نویسنده مقاله به اوضاع و

گردید تا دوباره خود را تجهیز و از پیشروی بیشتر ایران جلوگیری نماید.

ج) نقش دیپلماسی و ابر قدرت ها

در بخش دیپلماسی و مداخله بین المللی، نویسنده مقاله چنین می گوید که: وضعیت دیپلماتیک، بازتاب و آینه صحنه جنگ بود. او در ادامه می افزاید: عراقی ها امیدوار بودند که حمله به یک ایران ضعیف و منزوی، اصلاح و تغییر مرزها (به نفع عراق) را در پی خواهد داشت، و اینکه رهبران عراق بدون تردید امید داشتند، رهبران انقلابی ایران تسلیم شوند یا حتی احتمالاً سرنگون گردند.

اما با ادامه جنگ و علی رغم نکوهش شدید ایران و یا حمایت از گروه های معاند ایرانی، آنها ایده آتش بس و مذاکره بر سر اختلافات مرزی را پذیرفتند.

نویسنده در ادامه می آورد رهبران ایران، این رفتار دیپلماتیک عراقی ها را نشانه ضعف تعبیر کردند و لذا پس از بیرون راندن عراق از

بخش های زیادی از سرزمین های اشغالی در سال ۱۹۸۲ / ۱۳۶۱ ایران نسبت به پایان جنگ تمایلی نداشت مگر اینکه عراق مانند یک گناهار، تمام مسئولیت های مربوط به مصائب و خسارات جنگ را بپذیرد. در ادامه نتیجه می گیرد که ایران با طرح درخواست هایی چون پرداخت خسارات سنگین جنگ و سقوط صدام قبل از خاتمه درگیری ها، همه پیشنهادهای آتش بس را عقیم گذاشت و بدین ترتیب این وضعیت، همه امیدها برای حل و فصل مسالمت آمیز اختلافات را کشت.

در زمینه مداخله بین المللی، مقاله حاوی نکات جالب توجهی است؛ نویسنده ابتدا به سکوت این مجامع در ابتدای جنگ و واکنش نامناسب شورای امنیت

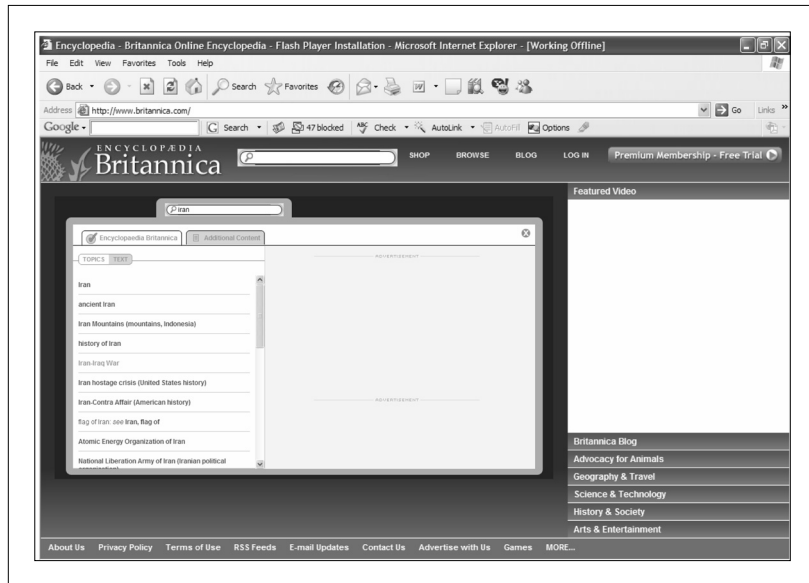
دایرة المعارف اینکار تا:
در هنگام صدور قطعنامه ۲۱
مارس ۱۹۸۶ شورای امنیت
در محکومیت عراق در استفاده
از سلاح های شیمیایی،
امریکا تنها کشوری بود که به
این قطعنامه رأی مخالف داد

است که هر دو کشور شاهد تغییرات اساسی نبوده‌اند؛ اما صدام علی‌رغم تحمیل یک جنگ مصیبت بار به کشور خود، بسیار مطمئن تر و باثبات تر از قبل از جنگ ظاهر شد و حتی ادعا کرد که شکست ایران در سرنگونی وی پیروزی بزرگی برای عراق محسوب می‌شود. در مورد ایران نیز نویسنده مقاله اعتقاد دارد این کشور می‌توانست جنگ را در سال ۱۳۶۱/۱۹۸۲ خاتمه دهد و تداوم جنگ تا سال ۱۳۶۷/۱۹۸۸ دستاورد

چندانی بیشتر از آنچه در سال ۸۲ به دست می‌آمد، برای ایران نداشت اما در عین حال نظام ایران از پشتیبانی مردمی بیشتری برخوردار شد.

از دیدگاه این مقاله، از نظر بین‌المللی این جنگ مشکلات و مسائل اندکی را در روابط بین دو طرف حل کرد و بجز آزادسازی اسرا و بازگشت به پشت مرزها، تحقق سایر اهداف و خواست‌های قطع‌نامه ۵۹۸ بسیار دشوار است. نویسنده اعتقاد دارد جنگ ایران و عراق موجبات جنگ خلیج فارس در سال ۱۳۷۰/۱۹۹۱ را فراهم آورد. آن‌گاه می‌افزاید: عراق تنها زمانی که در جنگ خلیج فارس خود را در مانده احساس کرد، تصمیم گرفت روابطش با ایران را بهبود بخشد. بنابراین، بخش‌های اشغالی سرزمین‌های ایران را آزاد کرد، مرزهای ۱۳۵۴/۱۹۷۵ را پذیرفت و در مبادله اسرای جنگ مشارکت نمود. مقاله با یادآوری اینکه هنوز پس از گذشت یک دهه از آتش بس، طرفین در حال رفع مشکلات و مسائل موجود هستند، چشم‌انداز منفی و تیره و تاریک خود را تأکید می‌کند.

به هر حال در انتهای مقاله تنها از یک نام به عنوان همکار نام برده شده و از هیچ منبع یا مرجعی ذکری به میان نیامده است. بنابراین مشخص نیست که مستندات این مقاله چه بوده است. در ضمن، اینکار تا افزون بر

احوالی می‌پردازد که به صدور قطعنامه ۵۹۸ شورای امنیت ملل متحد و سپس قبول این قطع‌نامه از سوی دو طرف منجر شد. در جایی از این بخش می‌افزاید: درحالی که این قطع‌نامه، مهمترین اهداف ایران را برآورده نساخت (پایان حکومت صدام، پرداخت خسارات جنگ و تعیین دقیق عراق به عنوان متجاوز) اما [امام] خمینی آتش بس را پذیرفت.

در بخش هفتم، مقاله با مصیبت بار خواندن جنگ، تلاش کرده است تا شمار تلفات طرفین را برآورد کند: ایران ادعا می‌کند که حدود ۲۰۰,۰۰۰ نفر از غیرنظامیان خود را از دست داده است، در حالی که عراق مدعی است که حدود ۸۰۰,۰۰۰ ایرانی را کشته است. تخمین‌های بی‌طرفانه به ادعاهای ایران نزدیک تر است، اما باز هم مشخص نیست. به دلیل روش‌های متفاوت به کارگیری در میدان نبرد، تعداد کشته‌های عراق نصف کشته‌های ایران است. تعداد کل کشته‌های دو طرف بالغ بر ۳۰۰,۰۰۰ نفر است. تعداد مجروحان و اسرای دو طرف به یک میلیون نفر می‌رسد. هزینه‌های کل جنگ دو طرف که شامل تدارکات نظامی و هزینه‌های غیرنظامیان می‌شود، بالغ بر ۵۰۰ میلیارد دلار است.

اما در مورد پیامدها سیاسی جنگ، نویسنده بر آن

زمینه را در این باره نام می برد: چشم طمع عراق به استان نفت خیز عراق که اکثر آن را عرب زبانان تشکیل می دهند؛ خواست صدام در مورد اعمال حاکمیت عراق بر هر دو طرف شط العرب (اروند رود) و نگرانی صدام از تحریک اکثریت شیعه عراق از سوی حکومت انقلابی ایران.

نویسنده مدخل می نویسد: بعد از براندازی شاه در سال ۱۹۷۹، روند برقراری رابطه با ایران از طرف سایر کشورها در حال رشد بود. عراق دولت اسلامی شیعی ایران را به رسمیت شناخت اما رهبر ایران حزب بعث را به رسمیت نشناخت چون که حزب غیر مذهبی بود. آیت... روح... خمینی، رهبر روحانی انقلاب اسلامی، اندیشه صدور انقلاب اسلامی را به سایر کشورهای اسلامی مطرح کرد و کشور عراق در صدر فهرست کشورهایی قرار داشت که دولت آن باید با یک دولت جمهوری اسلامی عوض می شد.

وقتی آیت... خمینی در فوریه ۱۳۵۸/۱۹۷۹ به قدرت رسید، انقلاب و پیروزی او، الگویی برای شیعیان عراق بود. یکی از رهبران سیاسی مذهبی در عراق محمدباقر صدر بود که در فکر پیاده سازی انقلاب ایران در عراق بود.

ب) علل جنگ

افزون بر زمینه های فوق، دایرةالمعارف بریتانیکا از عوامل دیگری نیز به عنوان علل جنگ ایران و عراق نام می برد:

- حساسیت زیاد حزب بعث عراق نسبت به اسلام انقلابی؛
- از بین بردن حرکت های شیعی عراق به دلیل وقوع انقلاب در ایران؛ و
- سرنگونی رهبر مذهبی شیعه در ایران.

ج) تداوم جنگ

این مقاله نیز ضمن بیان تاریخچه پیشروی های اولیه عراق، به مقاومت زمین گیرکننده و دور از انتظار ایرانی ها در برابر تهاجم اشاره می کند. شایان توجه است که نویسنده، اولین حملات کامیاب ایران در

دایرةالمعارف دارای یک فرهنگ لغات ضمیمه است. این فرهنگ لغات ذیل اصطلاح "جنگ ایران-عراق" یک تعریف ارائه داده که در آن به درستی به تجاوز عراق به ایران اشاره شده است که نمی توان از حسن آن درگذشت.

دایرةالمعارف بریتانیکا

در ابتدا لازم است یادآوری گردد که دایرةالمعارف بریتانیکا به مثابه یکی از معتبرترین و مشهورترین دانش نامه های جهان، در موضوع دفاع مقدس یک مدخل اصلی و چهار مطلب فرعی دارد که ذیل مدخل های اصلی دیگری چون کویت، تاریخ عربستان، ایران و عراق نگاشته شده است. لذا بررسی مقاله حاضر به طور عمده بر همان مدخل اصلی "جنگ ایران-عراق" استوار است. همچنین باید یادآوری کرد که مقاله بریتانیکا فاقد ساختار و فصل بندی و در مقایسه با سایر دانش نامه های مورد بررسی، بسیار

دایرةالمعارف اینکار تا:
جنگ ایران و عراق پس از
جنگ ویتنام، طولانی ترین
جنگ تاریخ جهان در قرن
بیستم بوده است

کوتاه و مختصر است.

اولین پاراگراف مقاله در تعریف جنگ ایران و عراق می گوید: «۱۹۹۰-۱۹۸۰/۱۳۶۹-۱۳۵۹ درگیری نظامی طولانی بین ایران و عراق در طول دهه ۱۹۸۰. این جنگ در ۲۲ سپتامبر زمانی شروع شد که نیروهای مسلح عراق مرزهای مشترک دو کشور در غرب ایران را مورد تجاوز قرار دادند.» بنابراین در همان بند اول، خواننده در می یابد که عراق متجاوز بوده است.

الف) ریشه های جنگ

بریتانیکا ریشه های جنگ را به طور عمده به اختلافات سیاسی و سرزمینی بین دو کشور مربوط می داند و سه

برآورد تلفات و خسارات جنگ، محور دیگر مقاله بریتانیکاست. نویسنده، مجموع تلفات دو طرف را بین یک تا دو میلیون و کشته شدگان را حدود ۵۰۰ هزار نفر ارزیابی می کند و می افزاید حدود ۱۰۰ هزار کرد عراقی در ماه های آخر جنگ از سوی عراق کشته شدند. مقاله در خاتمه اضافه می کند عراق در اوت - سپتامبر ۱۹۹۰ / ۱۳۶۹ در حالی که کویت را به اشغال درآورده بود روابط خود با ایران را از سر گرفت و شرایط ایران را برای خاتمه جنگ پذیرفت: خروج سربازان عراقی از بقیه سرزمین های اشغالی ایران، تقسیم حاکمیت بر دو طرف آب راه شط العرب (اروند رود) و مبادله اسرا.

این مقاله فاقد نام نویسنده و نیز نام منابع و مأخذ است، بنابراین در مورد آنها نمی توان داوری کرد. شایان توجه است که مطالب مندرج در مدخل های دیگر درباره جنگ ایران و عراق نیز حاوی نکات قابل تأملی است که می بایست در جای خود به آنها پرداخت.

دایرةالمعارف درگیری:

این جنگ علی رغم

هزینه های زیاد و مدت

طولانی خود، هیچ دستاورد

سرزمینی و سیاسی قابل

توجهی برای طرفین نداشت

دایرةالمعارف

Conflicts

پیش از ورود به اصل مطلب باید یادآوری کرد که موضوع دفاع مقدس در این دایرةالمعارف سومین مدخل از مداخل سه گانه راجع به ایران است؛ ایران: کودتا علیه مصدق؛ ایران: انقلاب اسلامی (۱۳۵۸/۱۹۷۹) و ایران: جنگ با عراق (۱۹۸۸-۱۹۸۰ / ۱۳۶۷-۱۳۵۹). جالب توجه اینکه علی رغم ترتیب مقالات بر اساس حروف الفبا، مدخل اخیر نوعی پیوستگی با مداخل بعدی درباره عراق دارد که موضوعاتی چون انقلاب ها و کودتاهای آن کشور، جنگ با کردها و جنگ خلیج فارس (۱۹۹۱-۱۹۹۰ / ۱۳۷۰-۱۳۶۹) را دربر گرفته است.

زمین گیر کردن عراقی ها را به کاربرد سپاه پاسداران (با حمایت ارتش) نسبت می دهد و می افزاید اولین تلاش ایرانیان برای بیرون راندن عراق در سال ۱۹۸۲ / ۱۳۶۱ اتفاق افتاد که موجبات آزدسازی ساحل کارون و خرمشهر و در ادامه، خروج داوطلبانه عراق از همه سرزمین های اشغالی و جستجوی یک موافقت نامه صلح با ایران را فراهم آورد.

این بخش از مقاله درست مانند سایر مقالات پیش گفته، ایران را مسئول ادامه جنگ برمی شمرد؛ به زعم نویسنده پس از طرح پیشنهاد مذاکرات صلح از سوی عراق، ایران تحت رهبری (امام) روح ا... خمینی (کسی که دارای خصومت شخصی با صدام بود) بسیار سخت گیرانه و با قصد سرنگونی رهبری عراق، به جنگ تداوم بخشید. در ادامه نیز ضمن بیان اینکه از آن پس نیروهای عراقی تنها از خود و مرزهایشان دفاع می کردند، به طور مشابهی با مقالات دیگر مورد بررسی، چنین می آورد که ایران بارها و بارها حملات زمینی بی ثمری را با استفاده از امواج انسانی اغلب متشکل از سربازان وظیفه بدون اسلحه و آموزش ندیده (اغلب پسران جوانی که از خیابان ها ربوده شده بودند) صورت می داد که با آتش پر حجم و قدرت هوایی عراق روبه رو می شد.

د)خاتمه جنگ

از دیگر نکات مورد توجه این مقاله، اشاره آن به حمایت مالی آشکار عراق از سوی کویت و عربستان و سایر کشورهای عربی همسایه و نیز حمایت تاکتیکی آمریکا و شوروی از آن کشور در طول جنگ است. همچنین می توان به کاربرد سلاح های شیمیایی علیه ایران و نیز علیه غیرنظامیان طرفدار ایران از سوی عراق یاد کرد که به علت وقیحانه و سبانه بودن آن هرگز نمی تواند مورد انکار واقع شود.

بریتانیکا در مورد خاتمه جنگ می نویسد: وخیم شدن اوضاع اقتصادی ایران و برخی دستاوردهای نظامی عراق در جنگ، جمهوری اسلامی را ناگزیر از پذیرش قطع نامه آتش بس سازمان ملل کرد که پیشتر در برابر آن مقاومت می نمود.

میلیارد دلار برآورد می کند. بعلاوه از قول برخی محققان بر آن است که پیامد بن بست این جنگ، موجبات تهاجم عراق به کویت و مرحله ای از جنگ دوم خلیج فارس به رهبری آمریکا را فراهم آورد.

مقاله پس از این مقدمه بدون عنوان، دارای ساختاری با ۸ عنوان فرعی است: پیشینه تاریخی، ایران امروزی، عراق امروزی، علل جنگ، آغاز جنگ، بن بست جنگ، جنگ دریایی و شهری، آتش بس و صلح و میراث جنگ. در بخش

پیشینه تاریخی، اشارات مفصلی به سابقه بسیار طولانی رقابت های تمدنی و اختلافات مذهبی و سرزمینی طی قرون متمادی دارد. در این میان، نویسنده سعی کرده است گزارش مختصری در باره اختلافات در عقاید تشیع و تسنن ارائه کند و آنها را درباره جنگ ایران و عراق مهم جلوه دهد. در ادامه و در ذیل عناوین ایران امروزی و عراق امروزی، گزارش مختصری از تحولات معاصر دو کشور را تا قبل از جنگ هشت ساله ارائه کرده است.

الف) بررسی علل جنگ به لحاظ تاریخی از قبل از میلاد مسیح

نویسنده اعتقاد دارد درست نیست که علت جنگ عراق با ایران را در رقابت و دشمنی دیرین مردم بین النهرین (عراق کنونی) و امپراتوری ایران (ایران کنونی) بدانیم، اما نکته شایان توجه این است که مرز کنونی بین دو کشور ایران و عراق مطابق مرزهای قدیمی بین دو تمدن خاورمیانه و آسیای مرکزی است. در هزاره دوم پیش از میلاد مسیح، مرز بین کشور ایران و عراق، بین بابل و اور (در جنوب عراق کنونی) تا غرب و امپراتوری ایران تا شرق بود. در سال ۱۱۰۰ ق.م متجاوزان امپراتوری آشوری به امپراتوری ایران حمله کردند ولی در نهایت

مدخل جنگ ایران و عراق در این دایرةالمعارف دارای یک عنوان فرعی است که نوع درگیری را مطابق معمول همه مدخل های (درگیری های) دیگر مشخص کرده است^(۱)؛ بنابراین، از نظر این دانش نامه نوع جنگ ایران و عراق، تجاوزها و اختلافات مرزی^(۲) و همچنین (اختلافات) قومی و مذهبی^(۳) بوده است. شایان ذکر است این دایرةالمعارف، درگیری ها را بر اساس ریشه ها و زمینه های آنها به انواع متفاوتی تقسیم بندی کرده است:

۱. جنگ های مربوط به رویارویی های جنگ سرد؛
۲. جنگ های ضد استعماری؛
۳. جنگ های مردمی؛
۴. کودتاها؛ تجاوزات و اختلافات مرزی؛
۵. درگیری های قومی و مذهبی؛ و
۶. تروریسم و حوادث بین المللی.

دایرةالمعارف از این جنگ به عنوان یکی از فاجعه های تاریخ بشری نام می برد و در همان مقدمه متجاوز را معرفی می کند: جنگ ایران-عراق که از سوی صدام حسین علیه حکومت نوپای اسلامی ایران آغاز شد، از جمله طولانی ترین و خونین ترین جنگ های دوره مدرن بوده است. در ادامه، کشته های دو طرف را حدود یک میلیون نفر و خسارات اقتصادی را ده ها

Reference Publications

Topic: RSS Feed

Encyclopedia of conflicts since World War II, 2d ed.; 4v

Reference & Research Book News , May, 2007

- Email
- Print

Encyclopedia of conflicts since World War II, 2d ed.; 4v.

Ed. by James Ciment.

M.E. Sharpe, Inc.

2007

1245 pages

\$439.00

Hardcover

D843

Related Results

- Cloud Computing Also Hit by IT-Spending Cutbacks
- Short Term Energy Monitoring: A Road To Long Term Energy Savings?
- NCS-Omnicare: The New Landscape For M&A
- Ohio's Health House Provides Asthma-Free Indoor Living
- Agistix's On-Demand Solution Gives Maxim Centralized Logistics Control

With a broad definition of conflict that encompasses civil and international wars, political uprisings and civil disorders, coups, and more, this four-volume encyclopedia aims to provide comprehensive coverage of major and minor armed conflict around the globe from the end of World War II through the opening years of the 21st century. The encyclopedia opens with a section on the "roots of war," containing articles on the Cold War, anticolonialism, guerrilla wars and popular insurrections ("people's wars") coups, invasions and border disputes, ethnic and religious conflicts, global terrorism, and the international arms trade. The next 170 articles, broadly organized by geographic region, contain narratives describing the political and military developments of particular conflicts, supplemented by maps and key dates chronologies. Following the individual conflict entries, which conclude about halfway into the fourth volume, come 16 articles on organizations, alliances, conventions, and negotiations, including the African Union, the Arab League, the Central Treaty Organization (the Baghdad Pact), the Non-Aligned Movement, the Economic Community of West African States, and the European Defense Community, among others. The fourth volume also contains a collection of very brief biographies; a glossary; a bibliography; and general, biographical and organizational name, and geographical indexes.

1. Type of Conflict

2. Invasion and Border Disputes

3. Ethnic and Religious

جنگ و حمایت گسترده آنان در طول جنگ فراهم آورد. از دیگر علل جنگ هشت ساله در این دایرة المعارف، اراده و تصمیم صدام در جهت رهبری دنیای عرب پس از جمال عبدالناصر بوده است که ظاهراً با پیروزی قاطع بر ایران به دست می آمد. نکته جالب توجه اینکه نویسنده با توجه به مشکلات داخلی و بین المللی ایران در آن دوران، معتقد است صدام نه به گونه ای غیر معقولانه، اعتقاد یافت که گرچه ایران دارای منابع نظامی و جمعیتی بیشتری است، اما فاقد یک رهبری سیاسی و نظامی برای هدایت یک درگیری طولانی یا حتی دفاع از خود در مقابل یک حمله فراگیر و برق آساست.

آخرین علت جنگ

از نظر این مقاله، عنصر بین المللی در محاسبات صدام حسین بود. نویسنده معتقد است با توجه به هم پیمانی دیرینه با شوروی و نیز ناخرسندی و ترس آمریکای از یک رژیم اسلامی و مجاورت آن در منطقه بحرانی خلیج فارس، صدام به درستی اعتقاد داشت که حمله او

دایرة المعارف درگیری:
صدام به درستی اعتقاد داشت که حمله او به ایران، از موافقت ضمنی هر دو ابرقدرت برخوردار خواهد شد

به ایران، از موافقت ضمنی هر دو ابرقدرت برخوردار خواهد شد.

گفتنی است که این مقاله در مقایسه با سایر مقالات مورد بررسی، منصفانه تر نگاشته شده و اشاره چندانی به اتهامات وارده به مسئولیت رهبران ایران در مورد زمینه سازی جنگ ندارد و در مورد متجاوز بودن رژیم عراق نیز از صراحت بیشتری برخوردار است. شاید علت این تفاوت آن باشد که به هر حال، این دایرة المعارف یک دانش نامه تخصصی و علمی است و لذا سعی کرده است منطبق بر استانداردهای علمی، مستندتر و مستدل تر سخن براند و از شیوه های تبلیغاتی علیه کشورها دوری گزیند.

شکست خوردند.

تهاجم اعراب در قرن هفتم میلادی، عامل مذهب را نیز به درگیری های بین دو طرف اضافه کرد. در سال ۶۸۰ م دو رقیب در خلافت اسلامی یعنی بنی امیه در بغداد و پیروان [امام] حسین [ع]، نوة پیامبر اسلام [ص]، در محلی به نام صحرای کربلا (عراق امروزی) جنگیدند. شهادت حسین [ع]، خانواده و یارانش باعث ایجاد شکافی بین شاخه شیعه شد، که مرکز آن در ایران امروزی است، و شاخه سنی که بیشتر جهان اسلام را در بر می گرفت. قومیت گرایی بر مسأله دین سایه افکند چونکه ایرانیان شیعه مذهب به لحاظ فرهنگی و زبانی از عرب هایی که مسلط بر شاخه سنی بودند، کاملاً متفاوت بودند.

با آن که مشاجرة اصلی بین شیعه و سنی به طور عمده یک مسأله سیاسی بود، اما به سرعت خود را در بین مناقشات دینی پنهان کرد. سنی ها استدلال می کردند که دوره خلیفه یا رهبران سیاسی - مذهبی با درگذشت پیامبر به پایان رسیده است. این در حالی است که شیعیان به امام زنده یا رهبر معنوی اعتقاد داشتند که حقایق دینی را برای آنان بازگو کند. (۶)

ب) علل جنگ

در بخش مربوط به علل جنگ، این مقاله چنین بیان می کند که تصمیم صدام برای تهاجم به ایران بر مجموعه ای از محاسبات پیچیده ای از عناصر داخلی و خارجی استوار بود و در ادامه اضافه می کند که اولین و مهم ترین آنها عبارت بود از وقوع انقلاب اسلامی در ایران. آن گاه، ضمن توضیحات نسبتاً مفصلی به ترس صدام از وقوع انقلابی مشابه به تحریک انقلابیون شیعی در ایران اشاره می نماید. ترس و نگرانی رژیم های سکولار و محافظه کار عربی از مدعیات دینی و حتی ترس رژیم های مذهبی چون عربستان سعودی از مضامین رادیکال انقلاب ایران و دعوت آن برای عدالت اقتصادی و اجتماعی مبتنی بر اسلام از دیگر زمینه های جنگ به زعم مقاله این دایرة المعارف به شمار می روند که موجبات یک توافق نانوشته بین صدام و دیگر کشورهای عربی را در مورد رویارویی با ایران در پیش از

ج) تهاجم عراق و آغاز جنگ

ذیل عنوان آغاز جنگ، این مقاله به جزئیات حمله نیروهای نظامی عراق در ۲۳ سپتامبر ۱۳۵۹/۱۹۸۰ به سرزمین های ایران و تصرف بخش های وسیعی از آن اشاره می کند و در ادامه می افزاید عراق پس از این پیشروی ها و کامیابی ها، شرایط خود را برای توقف جنگ اعلام کرد؛ اولاً، ایران باید امتیازات واگذار شده از سوی عراق در قرارداد ۱۳۵۴/۱۹۷۵ الجزایر را به عراق بازگرداند؛ دوم، ایران باید به اقلیت ها از جمله آذری ها و کردها خودمختاری بدهد؛ سوم اینکه، ایران باید فتنه جویی های خود علیه رژیم بغداد را پایان بخشد و دست از تحریک شیعیان اطراف بصره دست بردارد.

مقاله بلافاصله در ادامه، به ناکامی های عراق و همچنین به نادرستی امیدها و انتظاراتش حتی در اولین هفته های جنگ اشاره می کند و می افزاید صدام به درستی از هم پاشیدگی و ضعف نظامی ایران برای دفاع مؤثر را حدس زده بود اما

نتوانست محبوبیت مردمی رژیم و میهن پرستی ایرانیان را که موجب دفاع قهرمانانه شان از مرزها در برابر هر دشمنی می شود، پیش بینی کند. او اضافه می کند که نظامیان ایران، حتی یورش و تهاجم از سرزمین های خود را نیز به اثبات رساندند؛ چنان که تنها یک روز پس از تهاجم عراق، توانستند دو ترمینال نفتی عراق در خلیج فارس را مورد حمله قرار داده، نابود سازند. موضوع ناکامی های اولیه عراق و مقاومت مؤثر ایرانیان در سایر دانش نامه های مورد بررسی نیز اشاره شده است ولی در این دایرةالمعارف از تأکید و ادبیات خاصی برخوردار است به گونه ای که در مقایسه با زبان معاند رایج علیه ایران، تعجب برانگیز به نظر می رسد. می توان گفت

دایرةالمعارف بریتانیکا:

صدام نتوانست محبوبیت مردمی رژیم و میهن پرستی ایرانیان را که موجب دفاع قهرمانانه شان از مرزها در برابر هر دشمنی می شود، پیش بینی کند

نویسنده سعی کرده است واقعیات جنگ را به شیوه ای منصفانه و علمی بازتاب دهد.

د) تداوم و بن بست جنگ

برخلاف سایر مقالات، این دانش نامه، بن بست جنگ را ابتدا ناشی از برخورد تهاجم عراق با مقاومت دور از انتظار و پیش بینی نشده ایرانیان نسبت می دهد؛ چنان که ایرانی ها توانستند در همان روزهای اولیه، عراق را در تصرف آبادان ناکام بگذارند. همچنین یادآور می شود که حملات سال ۱۳۶۱/۱۹۸۲ ایران به منظور بیرون راندن نیروهای عراقی باقی مانده در بقیه سرزمین های اشغالی، طراحی و اجرا می شد. این مقاله حتی به نوع مناسب تری مسأله امواج انسانی را مطرح می کند؛ به نحوی که می گوید به دلیل ضعف تجهیزات و لوازم یدکی ناشی از تحریم های بین المللی، ایرانیان ناگزیر از محدود کردن حملات شان به نیروهای مدافع عراقی از رهگذر امواج انسانی شدند که در عین حال موجب تلفات چشم گیر می شد. در ادامه مسأله کاربرد سلاح های ممنوعه (شیمیایی) از سوی عراقی ها علیه ایرانیان و کردهای عراقی ذکر شده است.

در بخش جنگ دریایی و شهری، نویسنده نکات متعددی را یادآوری کرده که پرداختن به همه آنها در این مجال ممکن نیست. اما به عنوان مثال نویسنده اشاره می کند که در سال ۱۳۶۶/۱۹۸۷ یک موشک اگزوست عراقی، ناو جنگی استارک را مورد حمله قرار داد و ۳۷ نفر نظامی آمریکایی را به هلاکت رساند؛ اما چون عراق متحد عراق محسوب می شد، آمریکا در عوض اقدام تلافی جویانه علیه عراق، مجموعه ای از حملات را علیه سکوها های نفتی ایران به اجرا درآورد. نویسنده همچنین ضمن یادآوری حمله ناو وینسنس به هواپیمای مسافربری ایران در فراز خلیج فارس می گوید برخی کارشناسان بر این اعتقادند که هدف قرار دادن این هواپیما، به نوعی محرک تروریست های اسلامی بود که سال بعد، هواپیمای خطوط هوایی پان آمریکن را در فراز اسکاتلند مورد حمله قرار دادند.

این دانش نامه در زمینه بن بست جنگ و زمینه های صدور قطع نامه ۵۹۸ با پذیرش آن از سوی دو طرف تنها

موازنه استراتژیک در خلیج فارس دگرگون شد. افزون بر آن، نویسندگان نگاهی به انتظارات وارونه شده غربی ها و عرب ها می اندازد که صدام را علیه ایران حمایت و تجهیز کردند اما وی به عنصری خطرناک علیه آنان بدل شد.

در خاتمه مقاله، نام نویسنده (جیمز سیمنت)^(۱) و کتاب شناسی مقاله درج شده است. جالب توجه اینکه در این فهرست بسیار کوتاه تنها یک نام ایرانی به چشم می خورد که در واقع، نه تنها ساکن ایران نیست بلکه علقه ای هم به انقلاب اسلامی و جنگ ندارد؛ هر چند به عنوان یک صاحب نظر بی طرف از او یاد می شود: شهرام چوبین. اما جالب توجه تر اینکه یک اثر از طارق عزیز در این فهرست وجود دارد؛ اثری که بدون تردید به دلیل زبان آن (انگلیسی)، مورد استفاده نویسندگان مدخل قرار گرفته است و این نشان می دهد که اگر نویسندگان وفادار به انقلاب نیز آثاری به زبان های بین المللی در مورد جنگ فراهم می آوردند، مورد مطالعه و استفاده مدخل نویسان خارجی واقع می شد.

به سال آخر جنگ اشاره می کند. چنان که ابتدا می نویسد: عراق نسبت به پایان جنگ به دلیل حضور نیروهای نظامی ایران در بخشی از سرزمینش (که طی ۱۹۸۷ و ۱۹۸۸/۱۳۶۷ تصرف شده بود) تمایلی نداشت؛ مانعی که بلافاصله پس از حملات آوریل و می عراق و بازپس گیری مناطق حساس جنوب عراق از جمله فاو برطرف شد. مانع دیگر پایان جنگ به زعم نویسنده، موضع امام خمینی بود که بنا نداشت تا سقوط صدام، موافقت نامه ای با عراق منعقد کند. مقاله در ادامه می گوید: این مانع نیز زمانی برطرف شد که مقامات نظامی ایران برای امام خمینی [ره] توضیح دادند ادامه جنگ ممکن است به تضعیف انقلاب منجر شود.

ه) پایان جنگ و پیامدهای آن

در بخش میراث جنگ، نویسنده اعتقاد دارد که به دلیل ویرانی و خون بار بودن، جنگ با بن بست بزرگی روبه روشد و باعث گردید طرفین به ابقای وضعیت پیشین تن در دهند. در واقع، هیچ گونه تغییر سرزمینی رخ نداد و

دایرة المعارف	درگیری	اینگارتا	بریتانیکا	ویکی پدیا
هدف و ریشه های جنگ (به ترتیب اولویت)	۱. سرنگونی حکومت اسلامی؛ ۲. رهبری عراق جهان عرب؛ ۳. اختلافات شیعه - سنی.	۱. مهار رهبران انقلابی ایران؛ ۲. عدم ثبات سیاسی دو طرف؛ ۳. خاموش کردن انقلاب شیعی توسط عراق؛ ۴. تمایل ایران به صدور انقلاب.	۱. حساسیت زیاد حزب بعث عراق نسبت به اسلام انقلابی؛ ۲. از بین بردن حرکت های شیعی عراق به دلیل وقوع انقلاب شیعی در ایران؛ ۳. سرنگونی رهبر مذهبی شیعه در ایران.	۱. تبدیل عراق به قدرت بزرگ منطقه ای؛ ۲. از بین بردن انقلاب شیعی و خاموش کردن شیعیان خود؛ ۳. تسلط بر خوزستان نفت خیز؛ ۴. ضمیمه کردن شط العرب؛ ۵. همراه کردن سنی های ایران با خود.
نقش ابر قدرت ها	آمریکا چراغ سبز داد چون منافع او در خلیج فارس از سوی ایران به خطر افتاد.	---	انزوای ایران مورد رضایت هر دو ابر قدرت بود.	۱. دادن اطلاعات نظامی به عراق از جانب آمریکا؛ ۲. آمریکا در جنگ اقدامات جنگی ضد ایرانی انجام داد؛ ۳. زدن سکوها های نفتی، کشتی های ایران و شش فروند قایق توپدار ایرانی توسط آمریکا.
پیامدها	---	۱. دلایل شروع جنگ بر طرف نشد؛ ۲. تغییر سیاسی پس از جنگ حاصل نشد.	---	۵۰۰ میلیارد دلار خسارت از هر دو طرف جنگ.
شروع کننده جنگ	صدام حسین به دولت تازه تأسیس اسلامی ایران حمله کرد.	عراق در دسامبر ۱۹۸۰ به ایران حمله کرد.	صدام قرارداد ۱۹۷۵ الجزایر را به دلیل تخطی ایران، ملغی و دستور حمله به ایران را صادر کرد.	عراق ۲۲ سپتامبر ۱۹۸۰ به دستور صدام به ایران حمله کرد.

1. James Ciment

یادداشت ها

1. Dilip Hiro, The Longest War; In Iran-Iraq Military Conflict, Paladin Pub, 1990, p.xxii.
2. Ibid, p. 12.
۳. درودیان، محمد؛ اجتناب ناپذیری جنگ؛ جنگ ایران و عراق، نقد و بررسی شماره ۲؛ ناشر مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ؛ ۱۳۸۲؛ صص ۱۶-۱۷.
۴. همان.
۵. برای مطالعه ی بیشتر ر.ک. به: اردستانی، حسین؛ رویارویی استراتژی ها؛ جنگ عراق و ایران؛ ناشر دوره عالی جنگ دانشکده فرماندهی و ستاد سپاه؛ ۱۳۷۸؛ ص ۷۰.
۶. دایرةالمعارف درگیری، صص ۷۸۷-۷۸۶.

منابع

۱. دایرةالمعارف ویکی پدیا به آدرس اینترنتی:
www.wikipedia.org/wiki/iran-iarq-war
۲. دایرةالمعارف اینکارتا به آدرس اینترنتی:
www.encarta.msn.com/enchet/iran-iraq-war
3. Ciment, James; Kenneth, Hill; 1999, Encyclopedia of Conflicts since World War II, Fitzroy Dearborn Publishers; Chicago, London.
۴. دایرةالمعارف بریتانیکا به آدرس اینترنتی:
www.britanica.com/iran-iraq-war